

Benjamin Constant de Rebecque: O dobyvačnosti a uzurpací a jejich vztazích s evropskou civilizací

Z francouzského originálu *De l'esprit de conquête et de l'usurpation. Dans leurs rapports avec la civilisation européenne* přeložila Růžena Ostrá. Brno, Nakladatelství CDK 2012. 191 s.

Dílo francouzského politika, politického filosofa a spisovatele Benjamina Constanta de Rebecque (1767-1830) není v českém prostředí příliš rozšířené. Kromě novely *Adolf* (*Adolphe* 1816), v překladech Rudolfa Tauba (J. Otto, 1903) či Josefa Pospíšila (SNKLHU, 1957), a projevu v pařížské Athénée royal (1819) v překladu Hany Do-

hnálkové (Reflexe 30/2006), s názvem *O antické svobodě ve srovnání se svobodou moderní*,¹ nevyšel doposud v češtině žádný jiný Constantův spis či text. Brněnské občanské sdružení CDK tedy nabízí první rozsáhlejší pramen umožňující hlubší poznání politologických úvah tohoto autora, jehož příspěvek k evropskému politickému myšlení je jistě nepřehlédnutelný a doposud u nás dosti překvapivě chyběl.

Studie jako taková je značně rozmanitá a plná nadčasových vizí, a to i s přihlédnutím k *duchu doby*, což jde ruku v ruce s autorovou snahou volnou formou rekapitulovat problematický mocenský vývoj novověké Evropy, který je bezpochyby podstatou všech společenských procesů. Předmětem předkládané analýzy je pohled na výkon moderní podoby moci, který je podle Constanta diametrálně odlišný od antického přístupu. Autor přitom reflektuje fenomén revolucí² v poněkud pesimistickém tónu, protože pojímá rozdíly mezi individuálním a společenským jako vzájemně si odporující póly, které v mocenské oblasti i ve společenské progresi vytvářejí klíčové pnutí. Symbiózu těchto odlišných pozic však nevyklučuje, ba naopak usilovně hledá. Je si ovšem přitom vědom toho, že nejprve je třeba definovat důvody, které tuto – do té doby obecně přijímanou – neslučitelnost vyvolávají.

Podle Constanta je součástí lidské přirozenosti neustálý vývoj směrem k zdokonalení sebe sama, jehož plodem je právě moderní doba, avšak triumf despotismu může lidstvo vést k záhubě či navracet jej zpět, a to i přes prokazatelný pokrok techniky i vyšší míru blahobytu. Asi nejpřekvapivěji vyjadřuje obsah předešlého konstatování Constantova věta: „Čím je civilizace pokročilejší, tím je těžší ji reprezentovat.“³ Zde se skrývá jádro eseje, v jehož popředí jsou jednotlivé příklady definic rozdílů mezi svobodou antickou a svobodou moderní. Právě tato dichotomie byla Constantovi příčinou občanských nepokojů tehdejší Francie – od pozvolného úpadku monarchie přes samotnou revoluci až ke konci Napoleonovy vlády, jež byla naprosto nesmlouvavá v oblasti společenského i individuálního výměru svobody.

Zmíněné antagonismy mají tedy původ v nesprávném výkladu svobody, který je podle Constanta spjatý s triumfem pokroku. To bylo to, s čím kalkulovali jakobíni, stejně jako Napoleon, který správně předvídal, že zdání obecné vůle po vzoru Rousseaua zdůvodní jeho dobovatelské nároky, jejichž realizace by bez masové účasti drtivé části francouzské společnosti byla samozřejmě nemožná. Právě rozdíly v pojetí svobody v kontextu celého francouzského státu, či opačně: s ohledem na individuální rozměr, se tedy pro Constanta staly důvodem všudypřítomného

1 Tento projev, v originále nazvaný *De la liberté des Anciens comparée á celle des Modernes*, též samostatně vyšel v překladu Růženy Ostré, a sice v časopisu Kontexty 6/2010-CDK, s. 75-84, a to pod názvem *O svobodě u starých Řeků a Římanů ve srovnání se svobodou v moderní době*. Výše jej nezmiňuji, protože se stal i součástí příloh této recenzované knihy.

2 Constant ve svém projevu v pařížském Atheneu Francouzskou revolucí označuje „za šťastnou navzdory jejím násilnostem, neboť svůj pohled zaměřuji na její výsledky“ – viz s. 158 recenzované publikace.

3 Recenzovaná publikace, s. 67.

násilí, které se postupně přelilo z Francie do zbytku tehdejší kontinentální Evropy. Obecně řečeno, Constantova studie byla především aktuální reakcí na Napoleono-
vu megalomanií, která si během více jak dvaceti let vyžádala přes milión francouz-
ských životů, což svědčilo o mimořádné lhostejnosti vůči lidem ze strany tohoto
výjimečně nadaného generála, jenž – stejně jako řada jiných dobyvatelů – kladl vel-
ký důraz na lidskou vůli, která ovšem není bezbřehá. V případě recenzované studie
se tedy jedná o kritickou analýzu Constantovy doby, jejíž obsah tvoří řada příkla-
dů z minulosti, které plní účel jakéhosi měřítka, jehož hlavním ukazatelem je výše
uzurpace ze strany vládnoucích či rozsah škod způsobený střety jednotlivých ar-
mád a vojsk.

Esej je rozdělený do dvou základních částí, které lze odvodit z titulu knihy: *O do-
byvačnosti* a *O uzurpaci*. Zatímco první díl se věnuje důvodům mocenské expanze
s přihlédnutím k antické době (Alexandr Veliký, Řím, Attila), díl druhý je více spjatý
s aktuální dobou života Benjamina Constanta, potažmo tedy s novověkem. Hlavní
osou obou dílů je technologický pokrok, který vede k postupné proměně skladby
společnosti. V jeho důsledku se zdůvodňování vojenských výbojů stále méně opod-
statňuje existenční nejistotou a do popředí jsou stavěny různé ideály (svoboda, ri-
valita mezi jednotlivými státy, kritika monarchií). Spis jako celek však není exkurzí
do dějin vládnutí a jeho cílem není vytvořit chronologický přehled dobývání – toto
téma je zde jádrem především proto, že umožňuje prokázat civilizační vývoj, jenž
však na pozadí mocenských vztahů čelí novým problémům, jež vedou pouze k jiné
podobě společenské nerovnováhy.

Podle Constanta totiž novověk (ve srovnání se světem antiky) vykazuje podstat-
ně sofistikovanější metody uzurpace moci, přičemž zásadním hybatelem se stále
více stávají revoluce či revoluční praktiky. Jejich zdůvodnění je stabilizováno reci-
pročním vztahem, kdy se na jedné straně ocitá ten, kdo usiluje o moc, jejímž krité-
riem je význam vlastní osoby v kontextu dějinného vývoje, a na straně druhé lid,
který vznáší požadavky vůči tradičním formám vlády. Obě si vychází vstříc, avšak
výsledkem není výkon moci, nýbrž rozsáhlé projevy násilí. Za účelem překonání při-
rozeného stavu se tedy pozvolna od druhé poloviny 17. století nastolují podmínky
společenské smlouvy, jež však nemá definitivní rozměr platnosti, ale vede pouze
k jiné – moderní – podobě politického manévrování, jehož finální podobu symbo-
lizuje např. vláda jakobínů či Napoleono-vo válečné tažení. To lze v jeho závěrečné
fázi přirovnat ke Clausewitzově pojetí absolutní války.¹

Dějinná posloupnost se tedy Constantovi jeví v duchu Hegelovy filosofie, re-
spektive triády teze, antiteze a syntézy, kdy tezi značí tradiční řád, antitezi po-
žadavky na vznik republiky a syntézou je míněna revoluce či právě Napoleonova

1 Spojení *absolutní válka* je Clausewitzem používáno v podobném duchu jako sousloví *přirozený stav* u Thomase Hobbesa. Jedná se o filosofickou abstrakci, která se nachází v oblasti pouhé hypotézy.

expanze. Triumf novověku je tak Constantem podrobován kritice, protože průkazně vede k vyšší míře destrukce. Ti, kteří usilují o udržení moci, musí vytvářet tlak na proměnu společenské soustavy, jelikož rozbití předešlých společenských řádů vede k vakuu v podobě anarchie, která je (po vzoru Aristotelova rozčlenění základních forem vlády) ve svých důsledcích ještě horší než tyranie, jelikož se stává jakýmsi bezvládním nikoli nepodobným přirozenému stavu.¹ Přirovnání obsahu Constantova spisu k Hegelově dialektice dějin není náhodné, autor totiž žil více jak deset let v tehdejší Německu a byl Hegelovým vrstevníkem. Sám Constant ale Hegelovu dialektiku ve svém spisu nezmiňuje, i když vliv německé filosofie na jeho myšlení je patrný, oba autoři totiž zastávali odlišná stanoviska.²

Součástí recenzované publikace jsou i přílohy, které dokreslují Constantův pohled na danou problematiku, a sice předmluvy k třetímu a čtvrtému vydání a dvě nové kapitoly připojené k vydání z druhé poloviny roku 1814. Autor v nich rozvádí stálost či nestálost institucí na příkladech Rakouska, Ruska, Portugalska a Velké Británie. V této souvislosti načrtává potřeby spjaté s otázkou zákonů, jejichž univerzalitu sice vítá, avšak zároveň varuje před problémem radikální změny celého právního kodexu, jež může vést k nestabilitě. Proces výstavby společenských institucí se Constantovi jeví jako značně problematický, zejména ve svých požadavcích na jednotnost, jež je sice nezbytná k vytvoření harmonické společnosti, avšak ukazuje se jako poměrně nelehká překážka. Závěrečnou přílohou je přednáška z pařížského Athenea, která se stala jedním ze zásadních zdrojů teorie moderního liberalismu.

V podstatě tedy Constant reflektuje to, že civilizační rozvoj s sebou přináší zdomácnění válečných technologií, které se stávají stále důležitějším hráčem v oblasti politického jednání. Společenský rozmach, jehož standardním průvodním znakem se stává především pojem instituce, je tak podmíněn schopností vytvářet sociální kontrolu, která povede k většímu rozsahu legitimacy v oblasti mezilidských vztahů. Podle Constanta měl být zárukou civilizačního pokroku obchod, jehož rozvoj vzrůstající mírou vytlačoval prostou dobytvačnost. Obchod však neodboural riziko uzurpace, naopak posílil důraz na individuální svobodu člověka, která se posléze projevila jako třetí element politické moci. Přemíra této formy svobody tak podle autora koneckonců vede k zpochybnění celku: „Ukázal jsem, že díky obchodu se působení zvláště stalo tíživějším, než bylo kdysi, protože naše podnikání je pestřejší a despotie se musí zmnožit, aby je postihla; zároveň však je díky obchodu snazší ji obejít, protože obchod mění povahu majetku, který se díky této změně stává téměř neuchopitelným.“³

1 Srv. např. Hobbesovu specifikaci občanské války v Anglii.

2 Srv. např. doslov Petra Horáka s názvem „Benjamin Constant, liberál v revoluční době“. Recenzovaná publikace, s. 181.

3 Recenzovaná publikace, s. 121.

Constant tedy moderní epoše připisuje i jakýsi abstraktní ráz, který způsobuje, že se interakční vztahy jako by odcizují, i přes to, že pravou podstatou Francouzské revoluce¹ bylo zvýraznit a zpřehlednit spojitost mezi vládou a ovládanými. Zásadní roznětkou se samozřejmě stal výklad svobody, která je klíčem k pochopení pnutí, které tuto dobu zásadně vyznačuje. Constantova skepse vůči obchodu tak není kritikou, nýbrž varováním před tím, že se může stát stejným instrumentem jako moc, která uzurpuje, i když často budí zdání, že byla postavena na piedestal vlády svobodně a formou legitimních mechanismů. Sám tudíž tvrdí: „Podle jednoho francouzského autora jsou peníze nejnebezpečnější zbraní despotismu, ale jsou také jeho nejmočnější brzdou.“²

Je tedy třeba vytyčit mantinely, které umožní, aby svoboda obchodu nevedla ke ztrátě společenské stability. Constant se doslova ptá: „Co dnes Angličan, Francouz či obyvatel Spojených států amerických rozumí slovem svoboda? Je to pro každého z nich právo podléhat pouze zákonům, právo, aby nemohl být zatčen, držen ve vězení ani vydán na smrt či jiným způsobem týrán v důsledku zvlé jednoho nebo několika jednotlivců.“³ Stojí jistě za to zmínit, že Isaiah Berlin ve svém slavném eseji *Dva pojmy svobody* napsal toto: „Proto se tito myslitelé domnívají, že oblast lidského svobodného jednání musí být omezena zákonem. Právě tak ovšem předpokládají – zvláště liberalisté typu Locka a Milla v Anglii a Constanta a Tocquevillove ve Francii –, že musí existovat určitá minimální oblast osobní svobody, kterou v žádném případě nelze narušit.“⁴

Constantův spis byl natolik nadčasový, že se mu odpovídající pozornosti dostalo až v polovině dvacátého století. Nabízí se jistě otázka, jak to, že se např. *Listy federalistů*,⁵ jejichž autory byli Alexandr Hamilton, James Madison a John Jay, těšily podstatně větší pozornosti a jejich vliv byl dokonce takový, že položily nové základy ústavní suverenity a to na podstatně větším územním celku? Oproti tomu Constant a jiní francouzští myslitelé liberalismu zcela zapadli. Obdobně jako jednotliví *federalisté* i Constant však disponoval mimořádnou schopností pečlivé analýzy a bravurní myšlenkové konstrukce, která ve výsledné podobě velice jasně definuje soudobé neduhy a prokazatelně i vize, jejichž přesnost je až mrazivá: „Co však mohou říkat ti, kdož chtějí svobodu nastolit pomocí despotismu? Občané nebudou zatíženi žádným privilegiem; denně však budou podezřelí lidé bití, aniž byli vyslechnuti. První a jedinou poctou bude ctnost; avšak ti největší pronásledovatelé a násilníci si vytvoří tyranický patriciát udržovaný terorem. Zákony budou ochraňovat majetek. Údělem podezřelých jednotlivců či tříd však bude vyvlastňování. Lid bude své úředníky volit, pokud však je nezvolí podle předem stanoveného plánu,

1 Již výše bylo zmiňováno, že Constant Francouzskou revoluci spíše přivítal.

2 Recenzovaná publikace, s. 122.

3 Tamtéž, s. 159.

4 Berlin, I., *Čtyři eseje o svobodě*. Přel. M. Pokorný. Praha, Prostor 1999, s. 221.

5 *The Federalist Papers*. New York, J. and A. McLean 1787-1788.

jeho volba bude anulována. Bude svoboda mínění; ale každý názor odporující nejen obecnému systému, nýbrž i těm nejmenším příležitostným opatřením, bude trestán jako zločin.¹

Předešlá pasáž poodkrývá fakt, že i přesto, že dojde k vytvoření funkčních zákonů, což byl cíl, který Berlin ve svém již výše zmíněném eseji *Dva pojmy svobody* jím zmiňovaným myslitelům přičítal, nezaručí to, že političtí předáci nenajdou cesty, které umožní onen *minimální prostor osobní svobody* obejít. A to z toho důvodu, že jim to v době přechodu od starého řádu k řádu novému nabízí sama realita. Jedna část mocenského aparátu totiž během tohoto přechodu usiluje o zachování předešlého stavu, zatímco druhá část nabádá k vytvoření nové podoby společnosti, která navždy skoncuje s monarchií. Mezi oběma společenskými koncepcemi vzniká napětí, které již ze své podstaty nikdy nemůže vést ke konsensu. Neexistuje-li možnost dohody, uchylují se političtí předáci k radikalitě, demagogii, k uzurpaci. Stabilizace je proto podmíněna omezením individuální svobody ve jméno obecného blaha. Vídeňský kongres (1815), který dosazením bratra Ludvíka XVI. na francouzský trůn opět obnovil starý řád, proto vedl k novému výbuchu násilí a revolučních praktik, v jejichž důsledku se Francie znovu ocitla v obdobné situaci jako v roce 1789. Kontinentální Evropa tedy nemůže, na rozdíl od Spojených států amerických, vybudovat společnost, která by neměla vazby na předešlé řády.²

Právě výše uvedené měl ze všeho nejpravděpodobněji Constant na mysli ve svém projevu *O svobodě*, v němž varoval před tím, že forma zastupitelského systému bude ohrožena uzurpací a návrat k monarchii již není možný, protože lid usiluje o nastolení nového řádu: „Nikdo neviděl střet mezi oběma typy svobody lépe a nevyjádřil jej jasněji než Benjamin Constant. Předvedl, že přechod neomezené správní moci, obvykle nazývané suverenita, z jedné rukou do druhých dík úspěšnému povstání nezvyšuje svobodu, nýbrž jen přesouvá břemeno otroctví. Vzněl oprávněnou otázku, proč by mělo člověku hluboce záležet na tom, zda jej drtí vláda lidu, monarcha anebo soubor represivních zákonů.“³

Odhlédneme-li nyní od konkrétního obsahu studie, je nezbytné si položit otázku, jak ji můžeme kriticky nahlížet a zda byly Constantovy příspěvky adekvátně reflektovány. Jistě zarazí autorova postojová nestálost, která gradovala ve formě náhlé ochoty spolupracovat s Napoleonem.⁴ Vždyť právě nástup korsického generála k moci byl pravým důvodem jeho předešlé mnohaleté emigrace a byl i příčinou toho, že svůj spis koncipoval jako kritiku Napoleona a celé soudobé situace ve Francii! Nejednoznačná byla i Constantova politická stanoviska, což je v časovém ho-

1 Recenzovaná publikace, s. 85.

2 Viz např. Arendtová, H., *O revoluci*. Přel. D. Štech. Praha, Oikúmené 2011.

3 Berlin, I., *Čtyři eseje o svobodě*, c.d., s. 269.

4 Krátce po svém návratu z emigrace Constant Napoleonovi příslibil, že se ujme vypracování nové ústavy – *Acte additionnel aux constitutions de l'Empire de 1815*. To vyvolalo kritické reakce vůči jeho osobě.

rizontu nezbytně nutné nahlížet prizmatem konzistence. S jistotou se také ví, že Constant opakovaně podléhal kouzlu žen, jejichž politické názory jej výrazně ovlivňovaly, a to úměrně jeho přelétavosti. Analýza doby, kterou po sobě zanechal, je však i přesto obdivuhodně střízlivá. Constant velmi dobře věděl, co chce svými spisy sdělit, třebaže mu jeho vnitřní různorodost neumožňovala, aby dospěl ke koncepční syntéze, která by mohla být odpovídajícím způsobem aplikována.

Constantově eseji nebyla patrně věnována dostatečná publicita, jelikož tehdejší doba odmítala takové pojetí, které by na jedné straně souhlasilo se samotným aktem Francouzské revoluce a na straně druhé výrazně zpochybňovalo její konkrétní průběh. Na podporu tohoto tvrzení lze uvést například *Úvahy o revoluci ve Francii* od Edmunda Burka či *Zdravý rozum* od Thomase Paine,¹ jež obsahují stanoviska, která se vůči názorové opozici stavějí nesmlouvavě. Constant fenomén Francouzské revoluce takto nenahlížel, byl si totiž vědom faktu, že jakýkoli zásadní pokrok, ať už k němu dochází primárně v oblasti vědy, techniky, obchodu či politického myšlení, nemůže zachovat stávající řád. Stejně tak si ale byl vědom i toho, že všechny společenské přechody se vyznačují nestabilitou, jíž není možné čelit pouze silou – naopak je nezbytné brát v potaz veškerou dosavadní minulost a vyvarovat se potíží, které byly její součástí.

Závěrem ještě k názvu knihy. I přesto, že nejsem romanista, a nepřísluší mi tudíž hodnotit kvalitu překladu, ale pouze obsah, který je českému čtenáři zprostředkován, jsem přesvědčen, že každého jistě zarazí značně kostrbatý název titulu. Jedná se o doslovný překlad, což je v současnosti bohužel jev poměrně obvyklý, byť jeho příčina není příliš jasná. Vždyť proč obtížným formulacím a pasážími nedopřát jistou volnost, zásadní je přece zůstat věrný významu, který je pravou podstatou autorova sdělení. Název titulu tak mohl být redukován pouze na: *O dobytvačnosti a uzurpací*, aniž by se musel na obálku přidávat podtitul, jehož doslovná transkripce je obtížná. Problém překladu jistě tkví v tom, že po přečtení publikace čtenář dochází k závěru, že autor nemá na mysli fenomén kolonialismu či imperialismu, ale inherentní podobu evropské uzurpace. To je možná také důvodem toho, proč překladatelka ne zvolila název, který se nabízí nejvíce: *O evropské dobytvačnosti a uzurpací*. Ten by totiž vzbuzoval dojem, že jde o expanzivní evropské výboje, které ovšem nejsou tématem (a když už ano, tak velice marginálně) Constantova eseje. Snaha o precizní překladovou doslovnost je nicméně často více kontraproduktivní (v tomto případě název publikace čtenáře spíše odrazuje) než volně parafrázované věty, jejichž kvalita není určována doslovností, ale právě významovou věrností.

Petr Andjelkovski

1 Burke, E., *Reflections on the French revolution*, 1790; a Paine, T., *Common Sense*, 1776.